

ANADOLU COĞRAFYASINDA HADİS USÛLÜ ÇALIŞMALARI: MOLLA YEGÂN VE RİSÂLETU USÛLİ'L-HADİS

STUDIES IN HADITH METHODOLOGY IN ANATOLIA:
MOLLAH YEGÂN AND "RİSÂLETU USÛLİ'L-HADİS"

OSMAN AYDIN

[Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD.
Res. Asst., Hitit University Faculty of Divinity, Department of Hadith
hititosmanaydin@gmail.com]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Mart/March 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Haziran/June 2018

Yayın Tarihi / Published: 27 Haziran/June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2018 *Sayı - Issue:* 44 *Sayfa / Pages:* 143-165

Atıf/Cite as: Aydın, Osman. "Anadolu Coğrafyasında Hadis Usûlü Çalışmaları: Molla Yegân ve Risâletu Usûli'l-Hadîs - Studies in Hadith Methodology in Anatolia: Mollah Yegân and "Risâletu Usûli'l-Hadîs". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity* 44 (Haziran-June 2018): 143-165.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Anadolu Coğrafyasında Hadis Usûlü Çalışmaları: Molla Yegân ve Risâletu Usûli'l-Hadîs

Öz: Bu makalede XV. Yüzyıl Anadolu âlimlerinden Molla Yegân'ın hadis usûlüne dair kaleme aldığı, "*Risâletu usûl-i hadîs*" isimli çalışması tetkike açılacaktır. Makalede ilk olarak; Molla Yegân'ın hayatı ve eserlerine dair bilgilere yer verildikten sonra devamında, söz konusu risâle şekil ve muhteva açısından incelenecektir. Bu kısımda tespit edilen nüshalar ayrı ayrı tanıtılacak, akabinde risâle içerdiği konular ve sistematığı itibariyle değerlendirilecektir. Son kısımda, adı geçen risâle, ilgili nüshalar ışığında tahkik edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Molla Yegân, Ömer Çelebi, Risâle, Usûli'l-Hadîs, Tahkik.

Studies in Hadith Methodology in Anatolia: Mollah Yegân and "Risâletu Usûli'l-Hadîs"

Abstract: This article deals with the manuscript on hadith methodology of Molla Yegan who lived in the 15th century. Firstly, information about Molla Yegan's life and works will be given. Then, The Risalah will be examined in terms of form and content. In this section, the copies will be introduced separately and The Risalah will be evaluated in terms of its contents and system. In the last part, the Risale will be analyzed.

Keywords: Mollah Yegân, Ömer Çelebi, Risalah, Methodology of Hadith, Analysis.

Giriş

Bir ilmin asıl meselelerinden evvel öğrenilmesi lazım gelen temel kaideler bütünü olarak tarif edilen, "İlm-i Usûl" hadis özelinde, "Kabul ya da red açısından rivayetlerin durumunu inceleyen ilim" şeklinde tanımlanmıştır. İslam ilim dünyasında h. 3. yüzyıldan itibaren Hadis Usûlü'nün kaideleri, eserlerin satır aralarında ya da belli başlıklar özelinde kaleme alınmıştır. Müstakil anlamda ilk eserler h. 4. asrın başlarında görülmektedir. Elde mevcut hadis usûlü kaynakları, gerek müellifleri itibariyle gerekse muhtevâları açısından incelendiğinde; Anadolu coğrafyasında yetişmiş âlimlerin usûl-i hadîse ilişkin yaklaşımları ya da değerlendirmelerinden müteşekkil eserleri görmek mümkün değildir.

Türkiye Kütüphaneleri'nde birçok ilmî branşın temel bahislerini derleyen yazma eserlerin varlığı, ilgililerce malum bir hakikat olarak ortadadır. Bu zaviyeden mevzuya yaklaştığımızda, Hadis usûlüne dair, gerek genel manada gerekse hususî meseleleri mündemiç birçok yazma nüshanın bulunduğu da görülmektedir. Bahsi geçen eserlerden bir tanesi ise, Molla Yegân'a (ö. 865/1461 civarı) ait usûl-i hadîs risâlesidir. Bu makalede öncelikle Molla Yegân'ın hayatına, devlet kademesindeki resmi görevlerine, mevcut çalışmalarına ve yetiştirdiği talebelere değinildikten sonra, mevzubahis eser Türkiye kütüphanelerinde var olan nüshaları itibariyle şekilsel açıdan ele alınacaktır. Daha sonra risâlenin metni, muhtevası bakımından tahlîl edilecektir. Bu incelemeler sonucunda risâlenin muhtemel bir konu şemasını oluşturulacak ve son kısmında da, yazma nüshanın tahkikli neşri gerçekleştirilecektir.

Makale, tarafımızdan aynı minval üzere kaleme alınması tasarlanan başkaca çalışmaların ilki niteliğindedir. Anadolu topraklarında ömrünü geçirmiş ve hadis usulüne dair birçok kıymetli eserin kaleme alındığı bir dönemde yaşamış olan Molla Yegân ve onun gibi âlimlerin eserlerini görmek; hem ulemânın metodik tavırlarını hem de farklı coğrafyaların birbirleriyle etkileşimlerini irdelemek açısından önemi haizdir. Molla Yegân'ın çalışmasında takip ettiği pratiğe dönük yaklaşımı, usul-i hadis ile fikhî mukayeseli olarak taktim gayreti de kendi dönemindeki ilmi ihtiyaç ve beklentilere dair ipuçları sunması bakımından faydadan hâli değildir.

1. Molla Yegân

1.1. Hayatı

Tam ismi Şemseddîn Mehmed b. Armağan¹ b. Halîl² olmakla birlikte Molla Yegân diye şöhret kazanmıştır.³ Aydın vilayetinin Akkoyunlu ce-

¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şekâyıku'n-nu'mâniyye* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî, 1975), 48-49; Abdülhay Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: y.y. 1324), 160; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, nşr. A. Fikri Yavuz (İstanbul: Meral Yayınları 1915), 2: 52; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İs-

maatine müntesiptir.⁴ Mehmed⁵ ve Yusuf Bâli⁶ isimlerinde iki oğlu ve Yusuf⁷ isminde bir de torunu olduğu bilinmektedir. Doğum tarihi net olarak tespit edilemeyen Molla Yegân, II. Murat devrinde yaşamış bir âlimdir.⁸

Tetkik imkânı bulduğumuz kaynaklarda, “Sâhib-i fazl u irfân” olarak tavsif edilen⁹ Molla Yegân için Taşköprülüzâde (ö. 968/1561); “Âlim, âmil, fâzıl ve kâmil” nitelendirmelerinde bulunur.¹⁰ Kezâ Bursalı İsmâil Belîğ de (ö. 1142/1729) eserinde, “Bursa’da Yetişmiş Şan Sahibi Âlimler” için ayırdığı kısımda hem Molla Yegân’a hem de oğullarına yer vermiştir.¹¹ Mehmed Fahreddin Efendi (ö. 1272/1856) *Gülzâr-ı İrfân*’da üçüncü bölümde müellifimizi zikretmektedir.¹²

Yakınları ve akrabaları onun hem zeki hem de ince bir insan olduğunu belirtirler. Ayrıca evine gelen her misafir için mükemmel sofralar hazırlatması onun cömertliğinin göstergesidir.¹³ Hem yakınları ve akrabaları hem de âlimler nezdinde böylesi bir kıymeti hâiz olan Molla Yegân, devrinin idarecileri tarafından da taltif edilmiştir.¹⁴

tanbul: Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, I, 433; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990) 94.

2 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 5: 65.

3 Kâtib Çelebi, *Silmü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdulkadir Arnavut (İstanbul: Mektebetu İrsika, 2010), 5: 412.

4 Baldırzâde Selîsi Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), 238.

5 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin* (Beirut: Dârü İhyâit-türâsî'l-arabî, ts), 2: 199; Baldırzâde, *Ravza*, 179.

6 Baldırzâde, *Ravza*, 272; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 66,67; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 94.

7 Baldırzâde, *Ravza*, 239.

8 Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârihi Âli Osman* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 203.

9 Baldırzâde, *Ravza*, 238.

10 Taşköprülü, *Şekâyık*, 48.

11 Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Bursalı İsmail Belîğ* (Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985), 98.

12 Mustafa Erkan, “Gülzâr-ı İrfan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 260.

13 Mecdî Muhammed Efendi, *Hadâiku's-şekâyık* (İstanbul: Çağrı Yayınları 1979), 1: 99.

14 Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 65.

Molla Yegân, keskin zekâlı ve yumuşak huylu bir kimse olarak nitelendirilmektedir. Dînin emirlerine ittiba konusunda son derece titiz, Hz. Peygamber'in ahlâkını yaşama ve yaşatma hususunda gayretli, insanlara dîni öğretmek noktasında da azimli olduğu belirtilmiştir. Hayatını ele alan çalışmalarda; beyaz tenli, uzun boylu ve gür sakallı bir kimse olarak tavsif edilmiştir.¹⁵

Taşköprülüzâde, Molla Yegân'ın İslâmî ilimleri ilk olarak, ismini hatırlayamadığı Aydınli bir âlimden aldığını söyler.¹⁶ Gençliğinde Aydın ilinde bulunan Mehmed b. Armağan, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)¹⁷ ve Molla Fenârî'den (ö. 834/1431) ders dinlemiştir. Özellikle Molla Fenârî'den kıraat ve daha birçok ilme dair dersler aldığı belirtilmektedir.¹⁸ Yeterli eğitimi ve icâzeti aldıktan sonra, Manastır Medresesi Müderrisliği başta olmak üzere,¹⁹ Bursa'da çeşitli medreselerde ders vermiştir. Molla Fenârî'den sonra ders halkasının başına geçmiş, onun yürüttüğü müftülük ve kadılık vazifesini ifâ etmiştir.²⁰ Kaynaklarda, kendisinin resmî bir görev almadığı belirtilse de bu görüş eleştiriye açıktır. Zira hem başkaca eserlerde kendisine tevdi olunduğu dile getirilen ve yukarıda zikrettiğimiz görevler hem de Selanik'te bulunan Serez Medresesi'nin tescîlini bizzat kendisinin yaptığını gösteren²¹ belgeler, Molla Yegân'ın resmî vazifelerde bulunduğu delil teşkil etmektedir.

Dînî ilimlerin birçok sahasında eğitim alan Molla Yegân'ın özellikle Arapça alanında ihtisas yaptığı ve dersler verdiği ifade edilmektedir.²² Hanefî mezhebine mensup olan müellifimizin ilmî donanımını gösterme-

¹⁵ Taşköprülü, *Şekâyık*, 48; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 65; Mecdî, *Hadâîku's-şekâyık*, 1: 99.

¹⁶ Taşköprülü, *Şekâyık*, 48; Mecdî, *Hadâîku's-şekâyık*, 1: 99.

¹⁷ İbrahim Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 245.

¹⁸ Baldırzâde, *Ravza*, 238.

¹⁹ Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 40.

²⁰ Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 65; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 94; Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 40; Taşköprülü, *Şekâyık*, 48.

²¹ Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, (Ankar: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 91.

²² Mecdî, *Hadâîku's-şekâyık*, 1: 292.

si açısından bahse değer bir anekdot mevcuttur. Buna göre, Molla Fenârî kızı ile onu evlendirmek ister. Ancak Molla Yegân bir başka hocasının kızıyla söz kestiği için bu teklifi kabul edemez. Fenârîzâdeler bu durumdan ciddi anlamda rahatsız olarak kendisini zor durumda bırakmak isterler ve verdiği bir fikhî hüküm sebebiyle onu şikâyet ederler. Söz konusu bu hükmün mezhebin meşhur eğilimi değil, İmam Züfer'den gelen istisnâî ve herkesin bilemeyeceği bir fetva olduğunu dile getirerek güçleri yetiyorsa ilgili görüşü nakzetmelerini söyler.²³ Bu vak'a Molla Yegân'ın fikhî anlamdaki bilgisinin derinliğini ve ayrıntı meselelerdeki vukûfiyetini göstermesi açısından kıymetlidir.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ekolüne mensup olan Molla Yegân'ın ailesinden Yegânzâdeler diye bilinen birçok âlim yetişmiştir.²⁴ Aşağıda talebeleri arasında zikri geçecek olan iki oğlu ve torunu buna örnektir. Görebildiğimiz kadarıyla, elimizdeki bu çalışma dışında kendisine nispet edilen bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak, Molla Yegân'ın, ilim tahsiline gelen talebelerin gayretlerinden memnun olduğu takdirde, onların eserlerine mukaddime yazmayı ihmal etmediği ifade edilmektedir.²⁵

Molla Yegân, 844/1441 senesinde Hac farizasından dönerken uğradığı Kahire'de Molla Gürânî (ö. 893/1488) ile tanışmıştır. Onun ilmî donanımından etkilenmiş ve onu kendisiyle birlikte İstanbul'a gitmeye ikna ederek Padişah'ın huzuruna çıkarmıştır. II. Murat da Molla Gürânî'yi oğlu Mehmet'e hoca tayin etmiş ve Molla Yegân'a da taltifte bulunmuştur.²⁶ Hac dönüşü resmî bir görev almadığı söylene de²⁷ onun yeniden

²³ Murteza Bedir, "Züfer b. Huzeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 529.

²⁴ İlyas Üzüm, "Hatîpzâde Muhyiddîn Efendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 463; Mehmet İpşirli, "Medrese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 330; Hulusi Lekesiz, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989), 27-28.

²⁵ Mecdî, *Hadâiku's-şekâyyık*, 1: 84; Hoca Sadeddin, *Tâc*, 5: 56, Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1943), 40.

²⁶ Mecdî, *Hadâiku's-şekâyyık*, 1: 113, 115, 117; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 70; Gül, *Osmanlı Medrese-leri*, 70.

²⁷ Taşköprülü, *Şekâyyık*, 48.

Bursa kadılığına getirildiği ve 857'de (1453) İstanbul'un fethi sırasında etkili bir kişi olarak önemli rol oynadığı üzerinde durulur.²⁸

Bir şahsın ilmî anlamda kifayeti ve kendisinden sonra bıraktığı izi görebilmek için bizzat yaptıkları kadar, tesir ettiği hususlar da mühimdir. Yukarda hayatına değinmeye çalıştığımız Molla Yegân'ın talebelerini tanımak dahi onun donanımı ve hadis açısından konumuna dair ipuçları sunacaktır.

1.2. Talebeleri

Kaynaklarda derli toplu bir şekilde işaret edilmese de Molla Yegân'ın talebeleri arasında şu isimler zikredilebilir:

Molla Yegân'dan bazı ilmî meselelerde ders aldığı ifade edilen Molla Hüsrev,

Risâletu'l-Hulle isimli eseri ile tanınan²⁹ ve 857 senesinde vefat eden oğlu Yegânzâde Mehmed Paşa,³⁰ aynı şekilde birçok eser telif ettiği belirtilen diğer oğlu Yegânzâde Molla Sinâneddîn Yûsuf Bâlî ile velûd bir âlim olarak tavsif edilen torunu Yusuf³¹ bizzat Yegânzâdeler içerisinde yetişmiş ilim adamlarıdır. Bu isimler dışında; kendisinden bazı ilmî meseleleri ders alan Molla Hüsrev,³² İbnu'l-Hatîb olarak bilinen ve II. Murta devrinde İznik Medresesi müderrisliği yapmış Hatîbzâde Molla Tâceddin,³³ Ayasuluğ kadılığı ve Zeyrek Camii müderrisliği yapan Molla Mehmed,³⁴ Taşköprü Medresesi'nde müderrislik görevi ifâ eden Molla Halil Hayreddin,³⁵ Anadolu Kazaskerliğinde bulunan Hacı Hasanzâde

²⁸ Abdulkadir Özcan, "Molla Yegân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 265.

²⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 40.

³⁰ İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifin*, 2: 199.

³¹ Baldirzâde, *Ravza*, 272; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 66,67; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 94.

³² Ferhat Koca, "Molla Hüsrev" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 252; M. Tayyip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2007), 266, 279.

³³ Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 85.

³⁴ Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 87.

³⁵ Mecdî, *Hadâiku's-şekâyık*, 1: 139; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 106.

Mustafa oğlu Molla Mehmed,³⁶ bizzat Padişahın taltifiyle Divan üyeleri huzurunda Bursa Sultan Murad Han Medresesi müderrisliğine atanan ve devam eden süreçte de sadrazamlık yapan Efdalzâde Molla Hamîduddîn gibi isimler Molla Yegân'ın talebeleri arasında zikredilebilir.³⁷

Yukarda ismi geçenler dışında; kendisi için “Molla Fenârî'nin dengine çıkabilmiş ender kişilerdendir” şeklinde bir benzetme yapılan Molla Mecüdidin, Molla Yegân'ın hem talebesi hem de damadıdır.³⁸ Kezâ bir diğer damadı ve öğrencisi Hızır Bey ise İstanbul'un ilk kadısıdır.³⁹

Görüldüğü üzere Molla Yegân hem devrinde tanınmış olan birçok simâdan ders almış hem de kendisinden sonra ilmî ve siyasî hayata yön verecek onlarca talebe yetiştirmiştir.

1.3. Vefatı

Molla Yegân'ın vefatıyla ilgili kaynaklarda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Muhtemel vefat tarihi olarak; 840,⁴⁰ 857,⁴¹ 865 civarı⁴² ve 878 tarihleri⁴³ gösterilmektedir. Söz konusu bu tarihlerle alakalı bir elemeye gidilecek olursa söylenecek ilk söz; kendisinin Hac farizasını 844 senesinde yerine getirdiğine dair bilgilerden hareketle, vefatının 840 olamayacağıdır. Aynı şekilde aşağıda da ifade edileceği üzere, 865 senesinde bir bağışta bulunduğu da belgenin varlığı, 857 senesinde vefat ettiğine ilişkin bilgiyi nakzetmektedir. Netice olarak, vefatıyla alakalı net bir tarih vermek tahminden öteye gitmeyecektir. Kadılık görevinden ayrıldıktan

³⁶ Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 134.

³⁷ Mecdî, *Hadâiku'ş-şekâyık*, 1: 191; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 145; Cahit Baltacı, “Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 476.

³⁸ Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 80.

³⁹ Mustafa Said Yazıcıoğlu, “Hızırbey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 413; Taşköprülü, *Şekâyık*, 48.

⁴⁰ Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 41.

⁴¹ Taşköprülü, *Şekâyık*, 49; Hoca Sadettin, *Tâc*, 5: 65.

⁴² Özcan, “Molla Yegân”, 30: 265.

⁴³ Baldirzâde, *Ravza*, 238; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 94.

sonra Tekirdağ'da bir han yaptırdığı⁴⁴ ve İznik'te vefat ettiği bilgisi mevcuttur.⁴⁵ Kabrinin Yıldırım Beyazıd Camii yanındaki Muallimhânenin haziresinde olduğu söylenir.⁴⁶ Ancak bugün mezarını tespit etme imkânı bulunamamıştır.⁴⁷ Kimi çalışmalarda rûmî oymalı ve zülfeli tepelikli taşı günümüze ulaştığı⁴⁸ söylene de Bursa Yıldırım Belediyesi Kültür İşleri Genel Müdürlüğü yetkilileri⁴⁹ ile yaptığımız görüşmelerde ve yerinde yapılan incelemelerde⁵⁰ böylesi bir mezar taşına rastlayamadık.

Bursa'da bulunan ve kendi adıyla anılan bir medrese de mevcuttur. Her ne kadar Eyne Bey tarafından inşa edilmiş olsa da Molla Yegân eliyle yeniden imar edildiği için Eyne Bey'in ismi unutulmuş ve Molla Yegân Medresesi olarak ün kazanmıştır.⁵¹ Bu medrese XX. yüzyıl başlarına kadar faâl olarak öğrenci yetiştirmiştir.⁵² Medresenin bahçesine mescit yaptıran Molla Yegân'ın⁵³ bu medrese ve mescit için; bir su değirmeni ile etrafındaki arsa, Bursa civarında yoncalık denilen üç parça yer, Çamlıca Ayazma'da bir ev, Atıcılar altında bir bahçe⁵⁴ ve 865 senesinde 2800 kitap vakfettiği belirtilmektedir.⁵⁵

⁴⁴ Hacer Ateş, "Tekirdağ" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 360.

⁴⁵ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, 94.

⁴⁶ Baldırzâde, *Ravza*, 238.

⁴⁷ Özcan, "Molla Yegân", 30: 266.

⁴⁸ Özcan, "Molla Yegân", 30: 266.

⁴⁹ Bu konuda samimi yardım ve ilgililerinden ötürü Bursa Yıldırım Belediyesi Kültür İşleri'nde görevli Rıdvan Tümenoğlu beyefendiye teşekkürü bir borç addediyorum.

⁵⁰ Molla Yegân Medresesi ve çevresinde, zikri geçen mezar taşını tespit noktasında yardımlarını esirgemeyen Fikret Orhan beyefendiye teşekkür ederim.

⁵¹ Gül, *Osmanlı Medreseleri*, 40; Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 39.

⁵² Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)*, (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 315-316.

⁵³ Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 41.

⁵⁴ İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 2: 22-23; Mefail Hızlı, *Bursa Medreseleri*, 41.

⁵⁵ İsmail E. Erünsal, "Kütüphane" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), İstanbul, 27: 24.

2. Risâletu Usûli'l-Hadis ve Nüshaların Tanıtımı

Çalışmada risâlenin Türkiye’de yer alan ve ulaşılabilen beş nüshasına yer verilecektir.

2.1. Risâletu usûli'l-hadîs

Molla Yegân Mehmet b. Armağan b. Halîl’e nisbet edilen bu nüsha Millî Kütüphaneyi Yazmalar Koleksiyonu içerisinde A 4181/9 numarada kayıtlıdır ve üç varaktan müteşekkildir. Her sayfa 19 satır olup Kaba Nesih yazı türü ile kaleme alınmıştır. Tespit edebildiğimiz en eski nüsha olan bu metin h. 1129 senesinde Ahmed b. Abdullah b. İdris tarafından istinsâh edilmiştir. Tetkîke açılan bu usûl-i hadîs eseri birçok risâleden mündemiş 227 varaklık bir kitabın içerisinde 82b-84b varakları arasındadır. Konu başlıkları ve mühim görülen yerler kırmızı renkle yazılmış bu risâlenin sayfa kenarlarında ana metinde kısaca zikredilmiş bazı meseleler ile bahsi geçmeyen bir kısım mühim bilgiler kimi zaman kaynak belirtilerek kimi zaman da sadece bilgi verilmek suretiyle yer almaktadır.

152
OMÜİFD

2.2. Usûlu'l-hadîs

Risâlenin bir diğer nüshası yine Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 5567/4 arşiv numarası altında kayıtlıdır ve dört varaktan oluşmaktadır. 140 varaklık bir risâle mecmuasının içerisinde 19a-22a varakları arasında yer almaktadır. Risâlenin herbir varağı 20 satırdan müteşekkil olup nesih kırması yazı türü kullanılmıştır. 1282 senesinde Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Çemaşî tarafından istinsah edilmiştir. Diğer nüshalardan farklı olarak; eserin bitiminden sonra ayrı bir paragraf halinde ehl-i hadîs içerisinde yaygın olarak kullanılan 31 hadîs terimi ismen verilmiştir. Sayfa kenarlarında da ana metinde yer alan meselelere dair bazı izahât mevcuttur.

2.3. Adana Nüshası

Herhangi bir başlıklandırmanın olmadığı nüshanın Molla Yegân’a aidiyeti, eserin son kısmında yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır. Millî Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu içerisinde 1141/22 arşiv

numarasında kayıtlıdır. 1158 senesinde Mehmed b. Hasan eliyle istinsah edilmiştir. Risâle 188 varaklık bir kitap içerisinde 144a-146a varakları içerisinde yer alır. Her sayfa 20 satır olup, önemli görülen yerler ile konu başlıkları kırmızı ile renklendirilmiştir. Yazı stili olarak da ta'lik kırmısı kullanılmıştır.

2.4. Tokat Nüshası

Tıpkı Adana Nüshası'nda olduğu gibi herhangi bir başlıklandırma yapılmamıştır. Eser Milli Kütüphane içerisinde Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Arşiv numarası 60 Zile 15/3 olarak kaydedilmiştir. 3 varaktan oluşan bu nüsha tek bir müstensih eliyle kaleme alınmış olup 107 varaklık bir çalışmanın 104b-107a varakları arasında yer alır. Risâlenin her bir sayfası 25 satırdır ve Ali Fevzi b. Ömer tarafından istinsah edilmiştir. Nesih yazı stili kullanılmıştır.

2.5. Manisa Nüshası

Manisa İl Halk Kütüphanesi Manisa Akhisar Zeynelzâde Koleksiyonu'nda 45 Ak Ze 1403/1 arşiv numarası altında yer alan bu nüsha; 85 varaklık bir mecmuanın 1b-5a numaralı varakları arasındadır. Her sayfa 19 satırdan müteşekkildir ve konu başlıkları kırmızı ile renklendirilmiştir. Müstensihe ve istinsah tarihine dair herhangi bir bilginin bulunmadığı bu nüshayı diğerlerinden ayrı kılan husus, ana metinde farklı pasajların yer alıyor olmasıdır. Kezâ, risâlenin sonunda sanki çalışmanın devamı gibi gözüken tek sahifelik usûle dair bazı konuların yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Yukarıda bahsi geçen milli kütüphane nüshasındaki ziyadeden farklı olarak bu ziyadeler metnin aslındadır. Barındırdığı ciddi farklılıklardan dolayı bu nüshayı tahkik esnasında ayrıca değerlendirmeyi uygun gördük.

Elde mevcut nüshalara bakıldığında Manisa nüshası dışında diğer nüshaların hiçbirinde risâlenin yapısını bozacak farklılıklar bulunmamaktadır. Manisa nüshasındaki bu bariz farklılıkların genel olarak risâlenin sonuna eklenmiş olması sonradan tetimme niteliğinde müstensihlerce

eklenme ihtimalini hatıra getirmektedir. Nüshaların bu kısa tanıtımından sonra risâle içeriği itibariyle değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

3. Risâle'nin Muhtevâ Açısından Değerlendirilmesi

Molla Yegân, ehl-i hadîs ile usûl-i fıkıhçıların "Sünnet"i kendi ıstılah ve görüşleri muvâcehesinde belli bir sınıflandırmaya tâbi tuttıklarını belirtir. Daha sonra söz konusu bu risâleyi yazmasının gerekçelerini ifade eder. Kendisine göre, yukarıda ismi geçen her iki grubun usûl-i hadîse dair görüşlerini birlikte ele almak, ilgili prensiplerin daha kolay öğrenilmesini sağlayacaktır.

Risâlede ifade edildiği şekliyle usûl-i fıkıhçılar nezdinde sünnet, mürsel ve müsned şeklinde ikiye ayrılır. Senedinde inkıta olmayan rivayet müsned; senedinin herhangi bir yerinde bir veya daha fazla kopukluk bulunan rivayet ise mürseldir. Burada Molla Yegân, Hanefî kimliğini ön plana çıkarıp İmam Malik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) gelen bir habere de dayanarak, mürsel rivayetin müsned rivayetten mezhebi katında daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Daha sonra da bu görüşünü destekler mahiyette Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) bir sözüne yer verir. Devamında da mürsel hadisin makbul olması için gerekli şartları zikreder.

Mürselin tanımlaması ve tasnifinin ardından müsned rivayeti değerlendirir. Kendisi müsned hadisi, mütevâtir, meşhur ve ahad olmak üzere üç kısımda mütalaa eder. Burada da Hanefî çizginin yansımalarını görmek mümkündür. Zira mütevâtir tanımlamalarında ehl-i hadîs nazarında akla gelen ilk rivayet, "Men Kezebe" hadisi iken; Molla Yegân, mütevâtir hadise tıpkı Hanefî usûlcülerin yaptığı gibi; beş vakit namaz, namazın rekatları, zekatın miktarı gibi ilm-i zarûrî icab eden ve münkirini küfre götüren amelleri zikreder. Meşhur tanımlamasında da usûl-i fıkıhçıların eğilimlerini net bir şekilde görebiliriz. Buna göre meşhur hadis; ehl-i hadîsin kendi kıstasları içerisinde sınırlarını belirlemiş olduğu, "en az üç

isnadla rivayet edilen ancak tevatür derecesine erişmeyen hadisler⁵⁶ değil; bilakis aslı itibariyle ahad haber olmakla birlikte ikinci asırdan itibaren yalanlanamayacak kadar yaygınlığa ve kabule mazhar olan rivayetlerdir. Mütevatir karşısındaki durumunu ve farkını, Cessâs (ö. 370/981) ve İsa b. Eban'dan (ö. 221/836) verdiği örneklerle izâh etmesi de aynı risâlede benimsediği metodu göstermesi açısından kayda değerdir.

Âhad haber bahsine gelindiğinde Molla Yegân öncelikle, onun ilim gerektirip gerektirmeyeceği üzerinde durur. Akabinde ise, ahad haberi muttasıl ve munkatı olarak ikiye ayırır. Munkatı rivayeti de kendi içerisinde iki kısımda değerlendirir. Bunlardan biri, senet zincirinden bir ravinin ya açıkça (mu'dal, munkatı) ya da gizlice (mürsel, müdelles) eksilmesidir. Diğeri ise, rivayetin umûm-i belvâya muhalif kabul edilmesi ya da şâz olması gibi manevi inkiyatla malul bulunmasıdır.

Usûl-i Fıkıhçıların bu tasnifinin ardından muhaddislerin tasnifine geçen Molla Yegân hadisi; müsned, mürsel, munkatı ve mu'dal olmak üzere dörde ayırır. Daha sonra, kaynak itibariyle hadisi; merfu, mevkuf ve maktû' olarak sınıflandırır. Keza, mütevatir, mevzu ve müsned şeklinde farklı bir ayrıma daha gider. Mevzu hadisi tanımlarken te'vîl edilemeyecek surette hakikate muhalif olması şeklinde bir kayıt koşması rivayet değerlendirmelerinde metin temelli bir yaklaşım sergilediğine dair ipuçları sunmaktadır.

Bu değerlendirmelerden sonra müteahhir ulemanın yapmış olduğu sıhâh-hısân ayırımına işaret eder. Tıpkı Begavî'de (ö. 516/1122) olduğu gibi, Buhârî ve Müslim'in hadislerini Sıhâh; Kütüb-i Tis'a'nın diğer eserlerinde geçen hadisleri de Hisan olarak niteler.

Akabinde hadisleri, meşhur ve garib olarak farklı bir ayrıma tâbi tutar. Ancak burada meşhur tanımlamasında hadisçilerden biraz ayrıldığı görülür. Zira Molla Yegân'ın ifade ettiğine göre meşhur; birçok hadis hafızı tarafından rivayet edilip yaygınlık kazanan rivayettir. Garîb ise;

⁵⁶ Müctebâ, Uğur, "Meşhur", *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, haz. Halil Öztürk, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 219-221.

bir hafızın rivayetinde tek kaldığı hadistir. Eğer sahabe ravisi meşhur bir ravi değilse yine garîb olarak nitelenir.

Sihâh-husân olarak nitelediği birinci gruptan sonra, ikinci kısım olarak da sakîm rivayetin tanımlamasını yapar. Buna göre sakîm; rivayetin lafzında icmaya ya da mütevatir habere muhalif olmak gibi, izahı mümkün olmayan bir kusurun olduğu, ya da ravilerinin akidelerinde problemin bulunduğu rivayetlerdir. Molla Yegânun, adalet vasfından kaynaklanan sorunlara ilişkin, zayıf ve münker tabirlerini kullanması dikkat çekicidir. Buradan anlaşılan kendisinin hadis usûlü içerisinde tanımı yapılmış münker kavramından çok, sözlük anlamı üzerinden bir değerlendirme yaptığı görülür.

Risâlenin devam eden kısımlarında, senetteki inkıta bakımından hadisleri mürsel, munkatı ve mu'dal olarak üçe ayırır. Sonrasında, meçhul rivayetin tanımlamasını yapar. Bir sonraki kısımda ise; hadisleri, muhtasar ve mustaksa şeklinde ayırma tabi tutar ve bu kavramları teker teker açıklar.

Son paragrafta ise, müdrec rivayeti diğer kısımlara nazaran biraz daha uzunca tanımlar. Müdrecin tespitinin zorluğundan ve bu konuda çok tartışmaların yapıldığından bahseder ve eser bu haliyle tamamlanır. Bu özetin akabinde risâlenin muhtemel fihristi aşağıda yer aldığı üzere yapılabilir.

3.1. Molla Yegân'ın Usûl-i Hadîs Risâlesi'nin Muhteviyatı

1. USÛL-İ FIKİHÇİLERE GÖRE HADİS

- 1.1. Mürsel
- 1.2. Müsned
  - 1.2.1. Mütevatir
  - 1.2.2. Meşhur
  - 1.2.3. Ahad
    - 1.2.3.1. Muttasıl
    - 1.2.3.2. Munkatı

2. MUHADDİSLERE GÖRE HADİS

2.1. Birinci Taksim

2.1.1. Müsned

2.1.2. Mürsel

2.1.3. Munkatı

2.1.4. Mudal

2.2. İkinci Taksim

2.2.1. Merfu

2.2.2. Mevkuf

2.2.3. Maktu'

2.3. Üçüncü Taksim

2.3.1. Mütevatir

2.3.2. Mevzu

2.3.3. Müsned

2.4. Dördüncü Taksim

2.4.1. Sıhah ve Hısan

2.4.2. Meşhur

2.4.3. Garib

2.4.4. Sakim (zayıf ve münker)

2.5. Beşinci Taksim

2.5.1. Mürsel

2.5.1.1. Munkatı ve mu'dal

2.5.1.2. Mechul

2.6. Altıncı Taksim

2.6.1. Muhtasar

2.6.2. Musteska

2.6.3. Müdrec

Sonuç

XV. yüzyıl Anadolu coğrafyasında kaleme alınan hadis usulüne dair bir çalışmayı incelemek; söz konusu ilim dalında yaşanan dönemin problemlerine ilişkin bir bakış açısı sunabilir. Bu zaviyeden bakıldığında Molla Yegân'ın eserinde fıkıh usulü ile muhaddislerin yöntemlerini birlikte ele

alma gayreti, kendi çağı düşünülduğünde pek başvurulan bir yöntem değildir. Burada Hanefî çizgide bir usûl-i hadîs arayışının izlerini görmek mümkündür. Özellikle mürsel ve meşhur hadis tanımlamalarında bu net bir şekilde fark edilmektedir. Burada muhaddislerin belirlediği bazı kıstaslar ve yaptıkları kimi tariflerin usul-i fıkhîta yer bulmaması ve pratikte göz ardı edilmesi de etkili olmuş denilebilir. Zira zayıf hadisle amel, mürsel hadisin değeri, mütevatir ve meşhur hadisin tespiti, âlimlerin bir hadisle amel ediyor olması gibi hususlar rivayetlerin değeri ve kullanımı noktasında hadisçiler ile usul-i fıkhîçileri birbirinden ayırmaktadır.

Eserinin ilk kısmında da ifade ettiği üzere, Molla Yegân bu çalışmayı; ehl-i hadis ile usûl-i fıkhîçilerin yöntemlerini gözler önüne sermenin yanı sıra, bu işle iştigal edenlerin mühim meseleleri akıllarında kolayca tutabileceği şekilde derlemek maksadıyla kaleme almıştır. Bu bakış açısı ilmi, gerektiği kadarıyla herkese aktarma gayreti ile bağdaştırılabilir. Tüm bu bahisler üzerine pratikte ortaya çıkan durumların uzlaştırılması gayreti olarak nitelenebilecek bu çalışma, kıymetli bir usul-i hadis eseri olarak üzerinde çalışılmayı hak etmektedir.

4.Risâlenin Tahkîkli Metni

التحقيق:

[١] الحمد لله رب العالمين مرسل الأنبياء والمرسلين ليكونوا مبشرين للمؤمنين ومنذرين للكافرين. والصلاة والسلام على سيد الورى محمد المصطفى الذي ما ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى وعلى إخوانه من سائر الأنبياء وعلى آله وأصحابه الذين هم كالنجوم في السماء من إقتداهم فقد إهتدى.⁵⁷

وبعد، لما قسم أهل الأصول وأهل الحديث⁵⁸ سنة المصطفى عليه الصلاة والسلام بتقسيمات شتى على حسب رأيهم وإصطلاحهم. أردت أن أجمع⁵⁹ من كلامهم ما يسهل ضبط أقوالهم.

قال الأصوليون، السنة نوعان: مرسلا ومسندا؛ لأنه ان ذكر الراوي الذي ليس بصحابي جميع الوسائط التي بينه وبين الرسول عليه الصلاة والسلام فخره مسند. وإن لم يذكرها وقال: قال رسول الله أو⁶⁰ فعل

57 د. إقتداهم

58 م. د: أهل الحديث و الأصوليين

59 إستجمع

60 د ل + قال

بحذف واسطة⁶¹ تخبره⁶² مرسل. فالمرسل من التابعي وتبع التابعي محمول على أنه وضع له الأمر وإستبان له الإسناد فلا يحتاج إلى ذكره وهو خجة عندنا. وهو مذهب مالك وإحدى الروایتين عن أحمد وهو فوق⁶³ المسند⁶⁴ الذي ليس بمتواتر ولا شهور عندنا؛⁶⁵ لأن من إشتهر عنده حديث بأن سمع بطرق صحيحة طوى الإسناد للوضوح عنده. و قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم [و] حتى قال حسن البصري: إذا أجمع⁶⁶ أربعة من الصحابة لي أرسلته إرسالاً. فدل كلامه على أن الإرسال دليل الوضوح وعلى أن الراوي إذا لم يتضح الأمر عنده بأن بلغه⁶⁷ من واحد وممن في حكمه⁶⁸ إسنده إليه ليحمله على⁶⁹ ما تحمل عليه⁷⁰ وأما مراسيل من دون هؤلاء فقد⁷¹ قالوا لا تقبل لظهور الفسق في هذه القرون إلا من إشتهر أنه لا يروي الحديث إلا عن ثقة.⁷²

والمسند ثلاثة أقسام:

أحدها⁷³ المتواتر وهو ما يرويه قوم لا يحصى عددهم ولا يتوهم تواطؤهم على الكذب لكثرتهم وعدتهم. ويدوم هذا الحد في كل عصر⁷⁴ إلى أن يتصل برسول الله مثل نقل القرآن والصلوات الخمس وإعداد الركعات ومقادير الزكاة.⁷⁵ وهذا القسم⁷⁶ يوجب علم اليقين بنمذلة العيان⁷⁷ علماً ضرورياً يكفر منكراً.⁷⁸

وثانها المشهور وهو ما كان من الأحاد في الأصل ثم اشتهر⁷⁹ من قرن الثاني ومن بعدهم⁸⁰ فصار⁸¹ نقله قوم⁸² في كل عصر⁸³ لا يتوهم⁸⁴ تواطؤهم على الكذب.⁸⁵ لأن⁸⁶ قرن الثاني⁸⁷ والثالث⁸⁸ قوم ثقات⁸⁹ بشبهة

- 61 م: الوسائط ل ت+ أو بحذف الوسائط
62 م: فخير, ل ت: فخير
63 د: الموقوف
64 م: السند
65 م د ل ت: - ليس بمتواتر ولا شهرة
66 ل ت: إجتمع
67 م د: سمعه
68 م: في احد
69 ل ت- على
70 م د ت: عنه
71 م د ل ت + فقد اختلف فيها
72 م د ل ت+ مثل إرسال محمد بن حسن
73 م د: الأول
74 م د ل ت: عهد
75 م د+ وما يشبهه ذلك ل ت+ و ما أشبه ذلك
76 م د: و انه
77 م د: - علم اليقين بنمذلة العيان
78 م د ل ت: و من أنكره لم يعرف دينه و دنياه و يكفر
79 ت: انتشر
80 ت- من قرن الثاني و من بعدهم
81 م د ت - من قرن الثاني و من بعدهم فصار د+ مضارعة
82 ل ت ينقله قوم
83 ل ت- في كل عصر
84 م د: لا يتصور
85 ل + و هم القرون

الرسول عليه السلام بالخيرية فيقبولهم وروايتهم. صار⁹⁰ بمنزلة المتواتر حتى قال الجصاص: أنه احد قسي المتواتر⁹¹ يضل جاحده ولا يكفر.⁹² فصحت به الزيادة على الكتاب وهي نسخ عندنا مثل حديث الرجم والمسح⁹³ والتتابع في صيام كفارة اليمين. لما⁹⁴ كان [ظ] من الآحاد في الأصل ثبت⁹⁵ شبهة سقط بها⁹⁶ علم اليقين وأفاد⁹⁷ علم الطأمنية.

والثالث⁹⁸ خبر الواحد وهو الذي يرويه الواحد أو الإثنين فصاعدا لاعتبار العدد فيه⁹⁹ بعد¹⁰⁰ أن يكون¹⁰¹ دون التواتر والمشهور.¹⁰² وهو حجة للعمل في الدين والدنيا إذا كان مقارنا باشروط المذكورة في الأصول¹⁰³ لقوله تعالى: "فلو لا نفر من كل فرقة منهم طائفة" وهي اسم الواحد فصاعدا؛ ولأن خبر الواحد يفيد غلبة الظن. وإنها توجب¹⁰⁴ العمل لعدم توقفه على اليقين¹⁰⁵ بخلاف العلم. فإنه موقف على اليقين.¹⁰⁶

ثم¹⁰⁷ خبر الواحد¹⁰⁸ إما متصل¹⁰⁹ إليه عليه السلام أو منقطعاً عنه ع م¹¹⁰ صورة وهي¹¹¹ المرسل¹¹² أو معني¹¹³ وهو على نوعين¹¹⁴ منقطع لنقصان في الراوي بقوات¹¹⁵ شرط من شرايط¹¹⁶ من العدالة والإسلام

86 ت: وهم

87 ل + بعد الصحابة

88 م ل+ و من بعدهم و ذلك ل ت: و من بعدهم و اولئك

89 م ت + الأئمة

90 م ل ت - بشهرة الرسول عليه السلام بالخيرية فيقبولهم و روايتهم ثار ؛ م ل ت + لا يتهمون بالكذب فصار شهادتهم و تصديقهم

91 د ل ت + و قال عيسى بن أبان ...

92 م د + وهو الصحيح عندنا ت- فصحت الزيادة به على الكتاب و هي نسخ عندنا

93 م د ل ت + على الخف

94 م+ وهو ما ل ت + وهو لما

95 م ل ت + به

96 م - بها

97 د + إفادة

98 ل ت: و ثالثها

99 م د - لاعتبار للعدد فيه

100 ت - بعد

101 م: يلق

102 م ل ت: المشهور والتواتر

103 م د ل ت - إذا كان مقارنا باشروط المذكورة في الأصول

104 د يوجب

105 م د + ييقينه و الشهرة هو و انما اختلفت في العدل لا في الدعوى يعارضه الإنكارا و اللخ شهدة فقد ترجح جهة الصدق لكن عارضت شهادة الصدق الأمر فإن الذم خلقت في الأصل برنة و على الحقوق عرية فلا بد من الشاهد ليليق شغلها بحجة توبته ل ت: ييقين و الشهادة هو و انما اختلفت بالعدل؛ لأن الدعوى يعارضها إلا نكارا فإذا إلي شاهد فقد ترجح جهة الصدق لكن عارضت شهادة الأصل فإن الذم خلقت في الأصل برنة و على الحقوق عرية فلا بد من شاهد ليكون شغلها بحجة

106 م د ل ت - بخلاف العلم فإنه موقف على اليقين

107 م د - ثم

108 م د ل ت + مطلقا

109 م د ل ت: أن يكون متصلا

110 م + و المنقطع اما ان يكون صورة او منقطعاً معنى و إن كان منقطعاً صورة ثم المنقطع ل+ و المنقطع اما ان يكون منقطعاً ت- عنه صورة و هي المرسل او معني

111 م ل - و هو

والعقل¹¹⁷ والضبط¹¹⁸ ومنقطع بعارضته دليل أقوى¹¹⁹ منه أو بكونه شاذ فيما يعم به البلوى كحديث الجهر بالشمسية ورفع اليدين في الركوع أو بإعراض الأمة من الصحابة¹²⁰ فإنهم أصول في نقل الدين إلينا فاعرضهم عن حديث يدل على أنه غير صحيح.¹²¹

وقسّم¹²² المحدثون السنة إلى مسند ومرسل ومنقطع ومعضل؛ لأنه أن ذكر الراوي الذي [و] ليس بصحابي جميع الوسائط التي بينه وبين الرسول¹²³ عليه السلام فمسند¹²⁴ وإن ترك واسطة الواحدة¹²⁵ فمنقطع وإن ترك واسطة فوق الواحد فمعضل وإن لم يذكر الواسطة أصلا فمرسل.

كذا في التلويحوا قسموها¹²⁶ بتقسيم آخر فقالوا السنة إما¹²⁷ مرفوع أو موقوف أو مقطوع¹²⁸ والمرفوع¹²⁹ ما اضيف إليه عليه السلام¹³⁰ خاصة قولاً مثل أن يقول الراوي قال رسول الله أم كذا¹³¹ أو فعلا مثل أن يقول فعل عليه السلام كذا¹³² أو بتقريراً مثل أن يقول فعل هذا الفعل في زمنه عليه السلام فلم يرد¹³³ والموقوف ما اضيف إلى الصحابي¹³⁴ كذلك¹³⁵ مثل أن يقول قال لبحصبي كذا أو فعل كذا أو فعل عنده كذا فلم يرد¹³⁶ والمقطوع ما اضيف إلى التابعي أو تابعيه.¹³⁷

112 م + مر البحث والمنقطع ل+ و قد مر بحثه أو منقطعا

113 ل ت+ وإن كان متصلا صورة

114 م ل ت + أحدها

115 بفوات

116 م. د ل ت + ذكرت في الأصول

117 م د ل ت: والضبط و العقل

118 م ل+ و ثانيهما

119 م د الأقوى ت- أقوى

120 م. د + عنه رضي الله عنهم اجمعين ل+ عنه

121 م د ل - فإنهم أصول في نقل الدين إلينا فاعرضهم عن حديث يدل على أنه غير صحيح

122 م ل- قسم

123 م د ل النبي

124 م د ل فالمخير مسند

125 م. د - فمنقطع و إن ترك واسطة فوق الواحدة ل+ بين الروايتين

126 م: وقسم العلماء السنة ل: و قسموا السنة أيضا

127 م. د - فقالوا السنة

128 م. د: إلى المرفوع و موقوف و مقطوع

129 م. د: فللمرفوع

130 م. د ل إلى رسول الله صلعم

131 م. د ل ت - مثل أن يقول الراوي قال رسول الله أم كذا

132 م د ل ت - مثل أن يقول فعل عليه السلام كذا

133 م د ل ت - إن يقول فعل هذا الفعل في زمنه عليه السلام فلم يرد

د ل+ متصلا كان أو منقطعا أو معضلا أو مرسلا

134 م د: الصحابة

135 م - مثل أن يقول قال لبحصبي كذا أو فعل كذا أو فعل عنده كذا فلم يرد

136 د ل ت - مثل أن يقول قال لبحصبي كذا أو فعل كذا أو فعل عنده كذا فلم يرد

137 م: دونه ل ت: أو من دونه

كذلك كذا في البروي¹³⁸ وقالوا¹³⁹ ان ما نقل عنه عليه السلام¹⁴⁰ ثلثة¹⁴¹ ما يعلم صدقه وما يعلم كذبه وما لا¹⁴² يعلم حاله منهما فالأول¹⁴³ خبر بلغت في رواية¹⁴⁴ في كل طبقة مبلغا أحال العقل توافقهم على الكذب ويسمي متواترا¹⁴⁵ والثاني ما يخالف قطعيا ولم يقبل التأويل أو كان متضمنا لما يتوفر الدواعي على نقله و إشاعته إما لغرابته أو لكونه أصلا في الدين ولم يتواتر ولم يشتهر¹⁴⁶ ويسمى [ظ³] موضوعا والثالث ثلثة¹⁴⁷؛ لأنه إما راجح الصدق أو راجح الكذب أو مساوي الطرفين.

فالأول¹⁴⁸ ما سلم لفظه من ركاكة وخلل ومعناه من مخالفة القطعي ويعلم اسناده إليه عليه السلام¹⁴⁹ بعنونة ثقات معلوم العدالة وسمي صحيحا أو¹⁵⁰ مسندا هذا الإصطلاح المتقدمين.¹⁵¹

والمتاخرين قسموا¹⁵² هذا القسم على نوعين صحاح وحسان؛ لأنه إن كان¹⁵³ رواية الحديث مثنى أو أكثر إلى الصحابي المشهور بالرواية عنه ع م¹⁵⁴ يسمى صحاحا كالأحاديث التي أوردتها الإمام أبو عبد الله محمد بن إسماعيل الجوفي البخاري والإمام أبو الحسن مسلم بن حجاج القشيري في كتابهما وإن¹⁵⁵ رواية الحديث فرادي في كل طبقات¹⁵⁶ أو بعضها إليه¹⁵⁷ يسمى حسانا كالأحاديث التي أوردتها الإمام أبو داود سليمان بن أشعث السجستاني والإمام أبو عبد الرحمن أحمد بن علي النسئ والإمام أبو عبد الله محمد بن يزيد بن ماجة القزويني والإمام أبو عيسى¹⁵⁸ الترمذي والإمام أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي¹⁵⁹ في كتبهم وعلى هذا الإصطلاح¹⁶⁰ البغوي في المصابيح والصحاح أرجح عند التعارض¹⁶¹ من الحسان.¹⁶²

- 138 م د - كذا في البري
139 دل ت: قال اهل الحديث إعلم إن
140 م د ت: عن رسول الله صلعم
141 م د ت + اقسام
142 م ت - لا
143 ل ت: والأول
144 م د - في ل ت: رواته
145 ل: تواترا
146 م د - و لم يشتهر
147 دل ت + اقسام
148 م د: ل و الأول
149 م د ت: إلى رسول الله صلعم
150 ل ت: و
151 م د ل ت - هذا الإصطلاح المتقدمين
152 م د ل ت: و قد قسم المتأخرون من اهل الحديث
153 ت+ من
154 ل ت: عن النبي
155 ل ت+ كان
156 ل ت: الطبقات
157 م د ل ت + إلى الصحابي المشهور بالرواية
158 ل + محمد بن عيسى
159 م د ل + السمرقندي
160 ل + الإمام

وقسموا¹⁶³ هذا القسم¹⁶⁴ [و] بتقسيم آخر الى قسمين لأنه إن كان الحديث مما دونه الحفاظ وشاع فيما بينهم يسمى مشهورا وإن انفرد به حافظ واحد¹⁶⁵ يسمى غريبا وقد يطلق¹⁶⁶ على ما رواه التابعي عن صحابي لم يكن مشهورا بالرواية عنه عليه السلام والثاني ما يكون في لفظه ركافة أو خلل لا يحسن اصلاحه أو في معناه خلل بأن¹⁶⁷ يكون على خلاف آية أو خبر متواتر أو اجماع ويسى سقيما أو في أحد رواية قدح وتهمة¹⁶⁸ ويسى ضعيفا ومنكرا وقد يطلق عليه السقيم¹⁶⁹ أيضا والثالث ما لا يكون¹⁷⁰ في متنه علة ولا في روايته خلل ولكن بعضهم¹⁷¹ لم¹⁷² يعلم بعينه أو بوضعه¹⁷³ والأول إن كان هو الصحابي يسمى¹⁷⁴ مرسلا وإن كان غيره يسمى منقطعاً وإن كان كليهما يسمى معضلاً والثاني ما لا يعرف عدالة رواته ويسى مجهولاً والمنقطع والمعضل لا إستدلال بهما وفي¹⁷⁵ المجهول خلاف¹⁷⁶.

وهو¹⁷⁹ الذي وقسموا السنة أيضا¹⁷⁷ الى مختصر¹⁷⁸ وهو الذي روى بعضه وترك بعضه ومستقصى روى جميعه¹⁸⁰ ومن الأحاديث المدرج وهو¹⁸¹ الذي وقع فيه لفظ من كلام الصحابي أو التابعي¹⁸² وإنما يميز¹⁸³ كلامهما¹⁸⁴ من كلامه ع¹⁸⁵ بأن يروى ذلك الحديث رجل آخر من ذلك الراوي ويقول قال لي فلان الذي اروي¹⁸⁶

- 161 م د + رجح
162 م د + لتأكيد الظن في الاول ل+ لتأكد الظن في الاول
163 م د: و قد قسم ل: وقد قسمهم
164 ل: المقسم م ل+ ايضا
165 م د ل+ ولم يذكره غيره
166 م ل+ الغريب
167 م د + مثل ان
168 م د + في عقيدته
169 ل: السقيم عليه
170 م: يجوز
171 م د ل: رواته
172 د+ يكن
173 م ل+ لم يعلم وضعه
174 م ل+ الحديث
175 م د ل + المرسل و
176 ل+ إنتهى
177 م د ل - السنة ايضا
178 م د + والمستقصى المختصر و هو الحديث الذي ل+ والمستقصى المختصر و
179 م + الحديث
180 م د ل + من غير ان يترك منه شئ
181 م + الحديث
182 م د ل+ ليظن السامع انه من جملة ذلك الحديث
183 م د: يعرف تميزه ل: وإنما يعرف تمييز
184 م د ل+ كلام الصحابي و التابعي
185 م ل: كلام النبي صلى الله عليه و سلم
186 د: روى

إن هذا اللفظ من كلامي¹⁸⁸ وإذا وقع إختلاف كثير¹⁸⁹ بين حديث¹⁹⁰ إلا في الفاظها عنه هذا الحديث¹⁸⁷ [٤ظ] فلا يقال هذا مدرج إلا بدليل واضح.¹⁹¹

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. *Bursalı İsmail Belîğ*. Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985.
- Abdülhay Leknevî. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: y.y., 1324.
- Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Tevârihi Âli Osman*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Ateş, Hacer. "Tekirdağ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 360. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Aydın, İbrahim Hakki. "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 245. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin, (Beyrut: Dârü ihyâ'it-türâsi'l-arabî, ts), 2: 199; Baldırzâde, Ravza, 179.
- Baldırzâde Selâsi Şeyh Mehmed. *Ravza-i Evliyâ*. Haz. Mefail Hızlı. Bursa: Arasta Yayınları, 2000.
- Baltacı, Cahit, "Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 476. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Baltacı, Cahit. XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bedir, Murteza. "Züfer b. Huzeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 529. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Nşr. A. Fikri Yavuz. İstanbul: Meral Yayınları, 1915.
- Erkan, Mustafa. "Gülzâr-ı İrfan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 260. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ertünsal, İsmail E. "Kütüphane" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 24. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

187 د + ان هذا الحديث

188 د: كلام م. د + و إما إذا روى احد حديثاً او روى الاخر هذه الحديث و وجد لفظ في حديث احدهما و لم يوجد ذلك اللفظ في حديث اخر او ذلك اللفظ لا يوف[لا يعرف] يقينا انه مدرج [م: مدرج] لا مكان ذلك اللفظ منه حفظ الراوي الذي ليس حديثه ذلك اللفظ وقد

ل+ م. د + و إما إذا روى احد حديثاً و روى اخر ذلك الحديث و وجد لفظ في حديث احدهما و لم يوجد ذلك اللفظ في حديث اخر فذلك اللفظ لا يعرف يقينا انه مدرج لا مكان سقوط ذلك اللفظ منه حفظ الراوي الذي ليس حديثه ذلك اللفظ

189 م. كسرة

190 م د ل + الاحديث المروية عن النبي صلعم

191 تمت نسخة د بقوله: كذا في المفاتيح هذه رسالة مفيدة لعلم الحديث لمولانا عمر الجلبى الشهير يقان على يد محمد بن حسن عفى الله لهم باحسان في يوم الثلث في يوم الأضحية في سنة ثمانية وخمسة ومائة و الف تمت نسخة م بقوله: كذا في المفاتيح فمنه الرسالة مفيدة في علم الحديث لمولانا عمر جلبى الشهير يكان ... عيد ... احمد بن عبد الله بن إدريس عفى الله لهم السنة تسع و عشرين و مائة و الف تمت نسخة ل بقوله: تم الكتاب بعون الله الوهاب في يد محمد بن عبد الرحمن بن محمد الحمائى في أوائل ربيع الأول من يوم العاشر سنة إثني وثمانين و مائتين و الف. تمت نسخة ت بقوله: تمت الرسالة الشريفة بعون الله تعالى.

- Erünsal, İsmail E., *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *Edirne ve Paşa Livâsı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.
- Gül, Ahmet. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dârü'l-Hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-tevârih*. Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- İpşirli, Mehmet, "Medrese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 330. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İsmail Hami Danişmend. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947.
- Kâtib Çelebi, *Silmü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, Thk. Mahmud Abdulkadir Arnavut. İstanbul: Mektebetu İrsika, 2010.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1943.
- Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 252. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Lekesiz, Hulusi. *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1989.
- Mecdî Muhammed Efendi. *Hadâiku'ş-şekâyk*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Mefail Hızlı. *Bursa Medreseleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Özcan, Abdulkadir. "Molla Yegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Şekâyıku'n-Nu'mâniyye*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-arabî, 1975.
- Uğur, Müctebâ. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Haz. Halil Öztürk. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Üzüm, İlyas. "Hatipzâde Muhyiddîn Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16: 463. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Yazıcıoğlu, Mustafa Said. "Hızırbey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 413. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

